

Sófár

2004. 12. 10.

עתון של הקהילה היהודית בנירעגיהאזא

Meghívó

Szeretettel várjuk
hitközségünk

tagjait a

2004. december 12-
én, vasárnap 15:00

órától

tartandó Hanuka
ünnepségre!

A rendezvényen ko-
csonyás halat és
egyéb finomságokat
fogyaszthatunk,
továbbá zenés,
humoros irodalmi
műsort szervezünk.

Boldog Hanukát
kívánunk minden

kedves

olvasónknak!

Muojz Cur

*Muojz Cur Jesuojszi, Lecho noé lesábéách!
Tikojn bász tefilojszi, vesom tojdu nezábéách.
Léész tochin mátbéách micor hámnábéách
Oz egmojr besir mizmojr Chánukász háimizbéách.*

*Szabadulásom Erős Sziklája, a magasztalás Téged illet!
Felépítették Imádságom Háza, és ott áldozunk hálát
Neked.*

*Mikor az üvöltő ellenség harcra kész,
Oltárod felavatását dicsénekkal fejezem be én!*

Halálmenet és felszabadulás Theresienstadtban

Kovács László, Tanú vagyok című könyve részleteinek befejező része

Táborunk kiürítését követő napok történései minden eddigieken túltettek. Tanúi voltunk ártatlan, szinte mozgásképtelen emberi árnyak tömeges lemészárlásának. A háború végnapjaiban a foglyok vasúti- és gyalogmenetének útját tömegsírok és azok felé emelt emlékkövek, emléktáblák jelzik.

A tábort 1945. április 11-én, a környék felszabadulása előtt két nappal ürítették ki. A nyitott szénszállító vagonokból és (talán) két személykocsiból álló szerelvényt a sérült vágányok miatt az állomás épülettől távolabbra állították be. Ezért a talpfákon bukácsolva jutottunk el vagonjainkhoz. A sötétség és a magas plató miatt a vagonok feltöltése csak szitkok és verések árán, de még így is lassan sikeredett. Szerelvényünk a kora reggeli órákban indult csak el. A vasból lévő vagonokban nagyon hideg volt.

Utólag rekonstruáltam a szerelvény útvonalát: Zeitz-Meuselwitz-Altenburg-Gössnitz-Meerane-Glauchau-Chemnitz-Lengefeld-Pockau-Marienberg-Gelobtland-Reitzenhain. A kb. 100-120 km-es utat sok, hosszan tartó (megállóban és nyílt pályán) várakozással, több nap alatt tettük meg.

13-án érkeztünk Pockaubába, ahol a pályaudvar egyik szélső vágányára vánszorgott be szerelvényünk. Itt két napot (április 13. és 14.) töltöttünk el. Elindulásunk óta nem kaptunk inni, számomra ez volt a nehezebben elviselhető. Állítólag itt jutott néhány társunknak valami gersli-leves féle. Később olvastam egy interjúban, hogy 70 liter levest osztottak ki az egész szállítmánynak. Az őrseg minden vagonot kireteszelt, majd nagy

kiabálással utasították a bentieket a hullák kidobására: Pockauban harminchat társunk nyugszik egy tömeg- és két fő egyéni sírban.

Pockauból rövid idő múlva Marienberg pályaudvarára érkeztünk, melynek szélső vágányán várakoztunk órákon át. Innen már rövid út vezetett a Marienberg-Gelobtland nevű vasúti megállóba. Minden vagonba 15-20 db lágerkenyeret dobtak be. A mi vagonunkban rendesen elosztották. A hideg szinte kibírhatatlan volt. Valaki vagy valakik meggyőzhették szállítmányparancs-nokunkat, hogy a fémoldalú- és aljzatú vagonokban vagy azok mellett a töltésoldalban tüzet lehetne gyújtani. Az őrseg minden kocsiból 2-3 foglyot magával vitt az erdőbe - tüzelőnek valóért. A vagonunkba visszatérők mondták el, hogy csak egy részük ment be fáért az erdőbe, a többiekkel az SS-ek gödröket ásattak. A kocsiból itt is kikerült tetemeiket a gödrökbe dobták be, majd a gödröket ásó foglyokat is belelőtték. A holttesteket klórmésszel szórták be, majd az SS-ek földelték el a tömegsírt. A következő favágó csoportot már csak erőszakkal, veréssel tudták kijelölni, de minden folytatódott tovább. Az itteni tömegsírokban 154 meggyilkolt társunkat találták meg a felszabadulás után.

Háromnapos itttartózkodás után 18-án indult tovább szerelvényünk. Az erdőből kiérve néhány km megtétele után légi kísérőink a vonatra gépgyűből tüzet nyitottak, és eltalálták a mozdonyt. A szerelvény Reitzenhain, a Birodalom és a Cseh-Morva Protektorátus határközsége vasúti jelzőjénél vált mozgásképtelenné. (Ma itt van a Cseh Köztársaság és a

Németországi Szövetséges Köztársaság egyik határállomása.) Óriási gőzfelhő, sístergés stb. A mi vagonunkból elsőként két őrünk ugrott ki. A még jó erőben lévő foglyok szinte vezényszóra tömegesen ugráltak át a vagonok oldalfalain. A gyenge, kiéhezett társaink sírva, könnyörgő tekintettel, de kénytelenek voltak maradni. A kiugrálók közül néhányan felnyitották a vagonajtókat, és segítettek a gyengébbeknek a vagonokból kiszállni. Mindenki a szerelvénytől jobb oldalra lévő erdő közeli szélét igyekezett elérni, ahol csak néhány, nagyméretű épület volt látható.

Én a kiugrás után bemásztam a vagon alá, lehasaltam és szétnéztem. Eszembe jutott két szovjet bajtársam tanácsa (amivel Jean egyetértett), hogy sohasem arra szökjek, amerre a többség! Az SS-ek is arra fognak keresni. Előbb átkúsztam a sín-párokon, majd rövid pihenő a töltés oldalában. Ekkor láttam meg, hogy a bal oldalon is csak néhány épület van. De már nem volt visszaút! Kúsza, másza az épületek között, egy fészkerben bújtam meg. Nem sokára egy civil OST (Kelet) feliratú ruhát viselő férfi nyitott be. (A szovjet önkéntes- és kényszertoborzott munkásokat jelölték így.) Megszólítottam, nagyon megrettent. Ruhát kértem tőle. Rábólintott, megígérte, hogy ennivalót is hoz, majd elment. Óráknak tűnő idő múlva már nem egyedül, hanem egy idősebb rendőrrel tért vissza, aki nem kiabált, nem rántott fegyvert rám. Életkoromra hivatkozva könyörögtem, ne lőjön le. Azt válaszolta, hogy ő nem tehet mást, át kell adjon az SS-nek, akik a szerelvényből megszökött foglyokat

gyűjtik össze.

A rendőr alapvetően rendes volt velem, nem ütött és nem kötözött meg, még a pisztolytáskáját sem nyitotta ki. Sokszor meg-megállt, lassítva menetünket úgy, mintha nem értené, mit motyogok neki. Utólag is az a véleményem, gondolta, mi várhat rám, ha hamar odaérünk a foglyokat kutatókhoz. Menet közben az állomás irányából és az erdőből fegyverropogás-sorozatok hallatszóttak hosszan, sokáig. Kísérőm azt is mondta, jobb így, hogy ő talált rám, nem a HJ vagy az SS-ek, mert azok azonnal lelőttek volna.

A lövöldözés egyre hangosabb lett. Az állomásnál tucatnyi fekete ruhás, karszalagos, magas rangú SD és Gestapo tiszt. Ennyit együtt, egyszerre azóta is csak a filmekben láttam. Nekem akkor úgy tűnt, mintha mind rám, ránk, a szökött foglyokra várt volna. Közülük háromnak még ma is előtűnik az arca. Az egyik a fenti, a másik, aki néhány méterre tőlünk egy előtte térdelve könyörgő foglyot lőtt fejbe, a harmadik, aki később a hullákkal megtöltött vagonokra a szöveget felírta egy SS legénnyel. Az állomás előterébe érve láttam a szétlőtt gőzöst és mögötte az elhagyott szerelvényünket, ahogy a szemafor előtt vesz-tegelt. A peron előtti sínpáron nyitott vagonok sora állt.

A szökött társaimat civilek, Hitler-Jugendek, néhány katona és rendőr, valamint a mi SS-eink lökdösik, ütve terelik az állomás épülete elé. A foglyokat a peron előtt szorosan egymás mellé sorakoztatták fel, letérdepeltették, majd egy kis terepjáróra szerelt golyószóróval lőtték halomra őket. A fegyvercső okádtá a halált. Aki ezután még mozgott, azt pisztollyal és géppisztollyal lőtték fejbe. A hullákat a következő sorral bedobáltatták a nyitott vagonokba, majd ők kerültek sorra. Letérdeltek a peronon és jött a következő sorozat. És ez így ment tovább. Az erdőben összefogdosott bajtársaim halomra löve, vérbe fagyva heverték a pe-

ronon, illetve látszott a nyitott vagonokban a hulláhegy. Sok szörnyű dolgot láttam az elmúlt év alatt, de ez minden eddig felül múlt.

Milyen az életosztón! Lemaradni, csak minél hátrább, később besorolni a másik irányból kialakított sorba. (Az erdőből idetereltek az állomás épületének bal-, én a rendőrrel a jobb oldalán voltunk.) Mintegy vezényszóra, a mézárálás hirtelen befejeződött. Miért? Megunták? Ki tudja. A már említett gestapós főtiszt parancsot adott egy SS-nek, hogy a vagonok oldalára fessenek szöveget. A felfestett, nagy betűs német szöveg, ha jól emlékszem, valahogy így szólt: Emléki a felszabadítóknak. A főtisztek és a terepjáró a golyószóróval - mintha mi sem történt volna - elvonult. Az életben hagyottakkal a még peronon fekvőket bedobáltatták a kocsikba, majd a vagonokat eltolatták velük a sínpár hátsó váltójáig. A nagy csendben csak az erdőből hallatszóttak még az egyre ritkuló lövések. Az életben hagyott újabb és újabb foglyokat hajtották maguk előtt az üldözők oda, ahol én a rendőrrel álltam. Ekkor ugrott be nálam a rendőr időhúzásának oka. Vagy tudott vagy gondolt a mézárálásra. Határozottan állítom, lassította közös menetünket. Az érkezők között feltűnt néhány ismerős.

Minderre a háború befejezése előtt 20 nappal került sor, amikor már 2 napja megkezdődött Berlin ostroma. A reitzenhaini vérfürdő „végeredménye“ (már akiknek a tetemét az erdőben megtalálták) 388 rehmsdorfi

fogoly. Közülük 218-at az állomáson gyilkoltak meg. A további 170 fogoly tetemét a környék felszabadulása után az erdőben találták meg. Az áldozatokat Reitzenhain környékén három tömegsírban helyezték örök nyugalomra. A 218 főt az erdőben, a vasúti pályatest mellett kialakított emlékparkban, 72 főt a Neuhaus nevű fogadó mellett, és 98 főt a Niederschmiederbergbe vezető út mentén. A rehmsdorfi gyengélkedőből evakuált, és a vagonokban maradt több száz járóképtelen, beteg társunkról azóta sincs semmi hírem. Több, a témával kapcsolatos írást olvastam. Beszéltem a szerzőkkel, egyszerűen nem tudnak róla. Elfeledkezett róluk a történelmi emlékezet? Nem tudni.

És az erdőből még érkeztek a megvert, megkötözött kezű foglyok az állomás mellett kijelölt gyülekezőhelyre...

Ötsoros oszlopkat alakítottak belőlünk, az SS-ek közrefogták az 50-60 fős csoportokat, és nekivágtunk a gyalogos halálmenetnek. Egy hete voltunk már úton, de a Rehmsdorfban és Pockauban kapott kenyéren kívül semmit sem ettünk, vizet nem kaptunk. Aki itt az erdőbe bejutott, az legelhetett valamit. De akkor nem az éhség, ha-

nem a halál elkerülése, a szabadság elérése hajtott minket. A rehmsdorfi pokróca mindnyájunknak a vagonban maradt.

Első este a Reitzenhaintól kb. 6-8 km-re Sebastienberg (cseh neve: Sv. Sebastiana) helységnél éjszakáztunk

„A foglyokat a peron előtt szorosan egymás mellé sorakoztatták fel, letérdepeltették, majd egy kis terepjáróra szerelt golyószóróval lőtték halomra őket.“

takaró nélkül a szabad ég alatt. (1945. április 18-a hegyekben!) E rövid úton 94 társunkat gyilkolták meg. Az árokparton és a tisztáson valóban legeltünk. Megtörtént, hogy velünk szembe vonuló másik fogolycsoporttal találkoztunk. (Ki érti ezt?)

A második napon 19-én a Postel-bergig (cseh neve: Postoloprty) tartó, kb. 30 km-es utat kellett megtennünk. A nagy forgalom miatt néhány sor erdőátvágásokon hajtottak keresztül bennünket. (Ez más napokon is előfordult.) Itt a keskeny erdei utakon legalább sikerült valami zöld növényt letépnünk. E napon vonultunk át egy, a többihez képest nagyobb

városon, Komotaun (cseh neve: Chomutov). Előtte két kicsiny településen (kis falvak vagy nagy majorságok lehettek) vánszorogtunk át, amikor valakik előttünk haladva szervezeten kívülféle élelmeket raktak az úttestre. Kísérőinknek sem volt már élelemtartaléka, mert sok jó falatot ők vettek fel maguknak. Nekem két vagy három darab vöröshagyma jutott, még ma is úgy érzem, hogy attól kaptam újult erőre. Pedig ez akkor nem a tápérték, hanem a halálos veszedelem ellenére nyújtott segítség lélektani hatása volt. Gyerekek mentek mellettünk, egymással versenyezve, kupafedelemben, fém bögrékben adtak vizet nekünk. E napon 130 társunk életét oltották ki a gyilkosok.

Harmadik napon Postelbergtől Lobositzig (cseh neve: Lovosice) tartó út volt a leghosszabb és legnehezebb (35-40 km). Itt újabb 80 tár-

sunk lett az áldozata az SS-nek. Ezen a napon történt, hogy a sorunk mellett menetelő SS engem szólított ki, az árokpartra kísért, azt hittem, velem akar végezni. Könyörögtem is, hogy én nem csináltam semmit. Az árok alján arca borulva, halkan nyöszörögve feküdt egy társunk. Az

SS a hátára fordította velem. Majd, a géppisztoly eldőrdült... Ezt az éjszakát Lobositz szélén egy üzemi épületben (és annak udvarán) töltöttük.

A negyedik napon a Lobositz - Leitmeritz (cseh neve: Litomerice) közötti kb. 10 km-es út volt a napi adagunk. E rövid távon is 50 halottat hagytunk magunk mögött.

Az Érchegység és a Szudétavidék útjai, az út melletti árkok és az erdők horhosai ezekben a napokban ártatlanul legyilkolt Häftlinge holttesteitől tarkállottak. Az egykori Gleina-Tröglitz-Rehmsdorf tábor volt foglyainak kb. 85 km-es gyalogmenete során 354 bajtársunkat veszítettük el. Ebben nincsenek benne a Leitmeritzben meghaltak. Számukat nem ismerjük. Szokatlan volt, hogy nem találkoztunk sem a frontra, sem a hátszágba tartó német katonai alakulatokkal. Ők csak sötétedés után vonultak. Ennek okára mi is hamar rájöttünk. Korábban, de a tábor kiürítése óta sem láttunk német gépeket a levegőben. Errefelé a szövetséges és a piros csillagos szovjet repülő uralták a légtér. Állandóan felettünk voltak, de egyszer sem nyitottak tüzet menetünkre.

Egy életre megjegyeztem, ahogy az erdős-hegyes vidéken vezető halálmenetünk során az egymást váltó

cseh és német települések lakossága fogadta menetszlopunkat. Nem szeretnék a történektől eltérő színben feltüntetni egy-egy települést, ezért (megnevezésük nélkül) csak a tények leírására szorítkozom. Azóta már tudom, hogy nem a miénk volt az első erre vonuló fogolycsoport. Azt is, hogy a reitzenhaini vérengzésnek hamar híre ment. Látható volt, hogy a cseh többségű községekben várták menetünket, készültek rá. Nyíltan folytatódott a már említett segítségnyújtás. Magunk előtt láttuk menni az adakozókat. Esetenként lovas szekérről rakták le az élelmet. A pékség elé kirakták a felszeletelt, még gőzölgő, friss kenyeret, máshol a gyümölcsöt stb. Egy asszony például mellettünk, velünk menetelve könnyezve adott át lábasban enni valót. Az egyik településen egy társunk berohant a nyitva hagyott kapun át az udvarba, az SS nem lőtt utána, de nem is ment keresni.

Leitmeritzben csak hideg fekete-kávét kaptunk, sorakoztattak, majd útnak indítottak bennünket. (Ekkorra már Leitmeritz is tranzitáborrá változott. A háború végén oda érkezők és onnan távozókat pontos számát azóta sem tudják megállapítani. Nem ismerik azt ma sem.) Egy mellettünk menetelő SS (mintegy magának) mondta: most már nem tart sokáig. Nem tudtam, mit jelent ez. Megölnek bennünket? Egyáltalán: mi lesz? Éreztem, hogy egyre nehezebb a mozgás, a tíznapos utazás, menetelés után fáztam, szomjas, éhes és nagyon fáradt voltam.

A városon áthaladva a háborúnak semmi nyomát nem láttam itt. Rendezett, szép település benyomását keltette. Leitmeritzben túl átmentünk az Elba hídján. Ekkor is akadtak közöttünk, akik nem bírták tovább. Leültek, de nem mindegyiket lőtték agyon. A sorból jelöltek ki foglyokat, hogy támogassák, segítsék az illetőket. Valami történt! Az SS egyszerre ilyen elnéző lett! Vajon miért?

Rövid (talán 3-4 km) menetelés után érkezünk meg Theresienstadt

„Nekem két vagy három darab vöröshagyma jutott, még ma is úgy érzem, hogy attól kaptam újult erőre.“

(cseh nevén: Terezín) sorompóval ellátott bejáratához. A sorompónál várakozó cseh csendőrök és civil ruhás, karszalagos táborrendőrök vették át oszlopunkat. Az SS-ek a sorompón kívül maradtak, nem jöttek tovább velünk. És a nagy változás elkezdődött. Akik a sorompó után már nem bírták tovább, azokat hordággal hozták vagy hozatták velünk tovább. A csendőrök türelmesen vártak, ahol lehetett, segítettek. Egy hangos szó nem hangzott, egy ütés nem csattant el. Ez nem az általam megismert KZ légköre és bánásmódja!

Amerre kíséretünk vezetett bennünket, 2-3 szintes régi, laktanya-szerű épületek és magas földbunkerek voltak láthatók. Csíkos ruhát, kápót, SS-eket nem láttunk. Kopott civil ruhás, sovány, lassan mozgó gyerekek, nők és férfiak csodálkoztak menetünkön. Sárga csillagot viseltek. Kérdősködtek és ismerősök után érdeklődtek. A hosszúnak tűnő városi menetelésünk során csak néhány menetelésünk során csak néhány épület ablakában láttunk csíkos ruhás alakokat. Bennünket egy háromszintes laktanyába (Hamburger Kaserne) vezettek be, amelynek második emeleti 26-os számú szobájában kaptam helyet. A szoba berendezése a tábori barakkokra emlékeztetett: háromszintes fapriccsekből, néhány asztalból és lócákból állt.

Szobánkban csak néhányan voltunk olyan állapotban, hogy egyáltalán járni tudtunk. A többiek csontig lesoványodtak, járni sem volt erejük. Tisztálkodási lehetőségünk korlátlan, naponta két-három alkalommal kaptunk enni. Az itt eltöltött közel három hét számomra a laktanya megismerésével, a többi szobákban ismerősök keresésével, néha élelemhordással telt el. Magát az épületet a többiekhez hasonlóan én sem hagytam el. Napközben sok időt töltöttem az ablakban, a laktanya előtt futó sánpárok forgalmát figyelve. Az utánunk vasúton érkező foglyok állapota még a mienkétől is rosszabb volt. Itteni hivatalos adatok szerint a kiürített

KZ-kból több, mint 13 ezer fogoly érkezett Theresienstadtba. Többségük szörnyű állapotban, egy részük pedig kiütéses tífusszal megfertőzve.

Május 8-án nagy dübörgéssel vörös csillagos tankok tömege vonult át a városra.

Másnap már személyesen is találkoztunk az addig ismeretlen egyenruhás katonákkal. Örömmámor. A hírre, hogy itt vannak a szovjet csapatok, akiket már annyira várt a halálra ítélt foglyok tömege, aki csak tehette, az udvarra rohant vagy levitette magát társaival, hogy megölelje, üdvözölje a felszabadítókat. Leírhatatlan percek és órák, örökké emlékezetes találkozások! És milyen a belénk vert beidegződés. A mozogni is alig tudó beteg foglyok - amikor a fiatal szovjet harcokszó belépett szobánkba - felültek fekhelyükön, a járóképesek pedig, amikor megszólította őket, sapkát levéve álltak vigyázz!-ban.

Sajnos, nagyon sok fogoly nem élhette meg ezt a napot. Egyesek végelgyengülésben, az utolsó napokban hunytak el. A 26-os szobában is csak minden második-harmadik fogoly maradt életben. Sok társunk abba pusztult bele, hogy a felszabadulás utáni első alkalommal nagyon jóllakott. Állítólag azért, mert a kiegészített szervezet, illetve gyomor nem bírta a nagy terhelést. Lehet, hogy ez igaz, mert én május 9-én már az első „egyéni portyám” alkalmával csokoládéval és csokoládés piskótával laktam jól.

A még jó erőben lévő foglyok az SS-eket és a kápókat keresték. Az SS-ek közül többen csíkosba öltözve

más táborok foglyai között elvegyülve próbáltak eltűnni. A kegyetlen kápók, akiknek volt félnivalójuk, civilben akartak lelépni. A foglyok az esetek többségében felismerték őket, és sokat közülük a helyszínen meglincseltek.

Leitmeritzbe gyalogoltam át, hogy civil ruhát szerezzek magamnak. Ott egy katonai raktárban ugyan nem civil, de új ruhát és lábbelit „vételeztem”. A rabruhát a helyszínen elégettem. Napok múlva rosszul let fogott el, majd egy nagy kórteremben, a katonai kórház fertőző osztályán tértem magamhoz. Kiütéses tífuszt kaptam. A Theresienstadtban töltött korábbi napok részleteire valószínűleg az akkor már bennem lappangó kór miatt emlékszem csak hiányosan.

Júliusban, nagyon leromlott állapotban egy kórházvonattal érkeztem haza. Most már csendőr- és SS kíséret nélkül. Apu (Birkenau, Mauthausen, Melk, Ebensee poklát túlélve) már várt Pesten, mert tudott érkezésemről.

***

Családunk nyolc tagja lett a holokauszt áldozata.

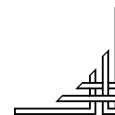
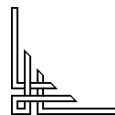
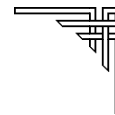
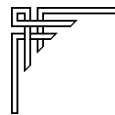
40 éves apai nagybátyámat a varjúlaposi gyűjtőtáborban a csendőrök úgy összeverték, hogy 1944. április 30-án behalt sérüléseibe.

Apai nagyapám 1944. június 7-én Birkenauban szenvedett gáz- és

„Örömmámor.”

tűzhalált.

Anyu 37, Évi 14 évesen Birkenauból 1944. június 29-én kerültek a Balti-Tenger mentén fekvő Stutthof (Sztutowije) KZ-jába, ahol - állítólag a felszabadulás előtti napokban - haltak mártírhálalt.

Két anyai nagybátyám 33 és 35 évesen, munkaszolgálatosként, ismeretlen helyen és időben vesztették életüket a keleti fronton.

Anyai nagyszüleim Strasshof, majd Bergen-Belsen után - az innen 1945. április 10-én (!) indított Verlorenen Transport (az elveszett szállítmány) utasaiként - vesztették életüket.

És végül...

Néhány éve e témával foglalkozó német történészpárosnak mondtam először, hogy akkor bár csak 12 éves múltam, azóta is az a meggyőződésem, hogy gettóba zárásunktól Birkenauig terjedő mintegy 40 nap - sok későbbi drámai eseményen is túltéve - volt életem legszomorúbb időszak. Ugyanis teljesen váratlanul zúdult családunkra és más zsidó családok százezreire ez a normális ember által elképzelhetetlen iszonyat.

Addig civilizált emberi és viszonylag rendezett anyagi, kulturális körülmények között éltünk. Ha valami gond volt, a családok tagjai összefogva tudtak megoldást keresni és találni azokra. Közvetlen létünk és életünk egyszer csak azok részéről lett veszélyeztetve, akik addig velünk egy makroközösségben éltek. Generációk, egész életutak munkájának anyagi eredményei órák, napok alatt váltak semmivé. Megfosztottak bennünket nemcsak az anyagi biztonságot jelentő értékektől, hanem a kulturált emberi élet mindennapos szük-

segleiteit szolgáló feltételektől is. Órák, néhány nap leforgása alatt a szó szoros értelmében kizártak bennünket az emberi közösségből. Emberhez méltatlan színvonalra süllyesztették lakás-, öltözködési és egészségügyi körülményeinket. Lehetetlenné tették a betegek gyógyításának, életben maradásának, sőt az emberi táplálkozásnak a minimális feltételeit is. (A jegyre járó élelmiszerek egy részét a zsidóktól megvonták.) Megszüntették a korábbi évtizedek, generációk alatt megszokott olyan életközéget, mint óvoda, iskola, családi kapcsolatok, barátságok. Addig velünk szimpatizáló vagy csak barátságot színlelő személyek, családok és csoportok váltottak színt, lettek „galambokból” „héjakká”.

Az emberi együttélés legelemibb, évezredek alatt törvénné szilárdult morális szokásait törték össze, még tanult, magukat kultúrebereknek tartó személyek is. Meghonosították a lelki kínzást és a határt nem ismerő erőszakot: gyermekek, nők, betegek, öregek durva, nyilvános gyötrését. Olsó lett a zsidóélet. A hatósági közeg közülünk minden jogi következmény nélkül bárkit lelőhetett. Az egyes családtagok „bűnét” szeretteiken torolták meg. Ingatlan, ingó értékek elrablása érdekében tömegesen zsarolták a férjet a feleség, a szülőt gyermekének életével, ugyanígy alkalmazva a fizikai erőszakot is.

Az eltelt hat évtized nem feledtette bennem azokat a napokat, heteket és

hónapokat, eseményeket. Igyekeztem időrendben leírni annak az életemből kiragadott időnek a történéseit. Eközben megjelentek szeretteim, barátaim, ismerőseim és gyermekkorom sok-sok kedves arca, - de a gyilkosok, a szeretteim gyilkosainak képei és ismertetőjegyei is. Torokszorító volt visszaemlékezni egy-egy eseményre, anyu, Évi, nagypapák - általam sokszor látott körülmények közötti - szenvedésére, halálára.

A Zsidó Világkongresszus adatai szerint az európai zsidóságnak a II. világháború során elszünetelt vesztesége mintegy hatmillió fő. Az 1944-es határok között élt magyar zsidóság vesztesége pedig (Kamenyec-Podolszk, a munkaszolgálat, Bor, a Budapestről útnak indított halálmenetek, a gettók és a deportálás áldozatait figyelembe véve) meghaladja a hatszázezer főt.

Az új korosztályok tisztánlátását is elő kívántam segíteni, hogy a vészorszakot és előzményeit a magyar történelem részeként tanulják, értsék és részének is tartsák. Mert a zsidó vallású ártatlan magyar állampolgárok meggyilkolásának előkészítése és végrehajtása szintén része a magyar történelemnek. Letagadhatatlan része. Elpusztított szeretteim és sorstársaik tömegének - és mindazoknak, akiknek még sírhant sem adatott, - jusson hely az utókor, a magyar társadalom emlékezetében! Mert a vészorszakban történeteket elfeledni nem lehet, nem is szabad!

Tájékoztató

2004. december 20-a és 2005. január 03-a között a temető és az iroda zárva van.

**Sürgős esetekben hívható Sugár András a
06-30-652-7051 telefonon.**

**Téli temetői nyitvatartás: A 2004. OKTÓBER 15-TŐL 2005. MÁRCIUS 31-IG A TEMETŐ
HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG: 9:00-TÓL 13:00-IG,
VASÁRNAP: 9:00-TÓL 14:00-IG VAN NYITVA.**

Orvosok, ügyvédek, egyéb ismert családok: emberek

Sellei László visszaemlékezésének folytatása

Orvosok. Kezdjük a sort az orvos specialistákkal. Az igen népszerű Dr. Havas Sándor orr- fül-gége specialistának Zrínyi Ilona utcában volt a rendelője. Túlélte a vészkorszakot (családja nem) rövid ideig még Nyíregyházán praktizált, majd új családjával Budapestre költözött. Többek között az Állami Népi Együttes énekkarának lett az orvosa. 1956 végén Sydneybe emigrált, fia praktizáló orvos Ausztráliában.

Dr. Breider Kálmán urológus a Bethlen utcából a szomorú „gettó kórház úgynevezett főorvosa“ lett. Dr. Leiner a város legjobb gyerek gyógyászáának számított. Kitűnő általános (házi) orvosok voltak az igen népszerű Dr. Gergely Imre (reá biztosan többen emlékeznek a mieink közül, mert túlélte a vészkorszakot), Révész Mór a Kiss Ernő utcából, Dr. Fried Sándor és Dr. Fried Manó (nem rokonok) a Bocskay utcából. Dr. Szilárdnak a Síp utcában volt rendelője, Dr. Moskovits Károly a Bercsényi utcában működött, Dr. Káin Bertalannak a Katolikus Bérpalotában volt bőrgyógyászati rendelője. A híres Dr. Schön Géza (Kállay utca) az én időmben jórészt már nyugdíjas volt. A fogorvosok közül Dr. Katz Ignácra emlékszem a Zrínyi Ilona utcából. Fogtechnikusok közül Schwartz Gábor és Steiner voltak a legismertebbek. Az utóbbi felesége (szül. Sinkovits Mici) a mindenki által ismert igen népszerű fogásznak Strausz Sanyinak lett a felesége. Bocssássák meg, ha valakit kihagytam a felsorolásból.

Ügyvédek. A város egyik abszolút vezető ügyvédje Dr. Landau Ernő volt, igen nagy klientúrával, irodájában több ifjú jogász (ügyvédbajtár) dolgozott, többek között

idősebbik fia Laci (a NYTVE kitűnő vívója) aki MUSZOS-ként Ukrajnában halt meg. Irodáját a Nyírvíz palotában volt kénytelen megszüntetni 1944-ben. Az egész család elpusztult. Dr. Bhöm Ignác az Orthodox Hitközségnek volt a jogtanácsosa, szomszédságában volt a Vay Ádám utcában Dr. Füredi Sándornak az irodája. Ő, mint többszörösen kitüntetett tiszt, az első világháborúban több zsidó vallású bajtársával együtt büszkén vonult fel a Frontharcos Szövetség soraiban, amíg engedték a nemzeti ünnepeken. Dr. Rényi, Dr. Fodor, Dr. Bergstein irodái a Jókai utcában voltak, Dr. Fuchs - Bencs László tér, Dr. Springer a Bocskai utcában működött. Fiatalabb generációhoz tartozott az igen sikeres Dr. Gáspár (Glück) József az Ungár ház udvarban, Dr. Orstein Frigyes és még többen, mint Dr. Havas és társai, de

más nevekre már nem emlékszem.

Földbirtokosok. Elsőnek kell megemlítenem Bodor Zsigmondot, akinek Dombrádon több ezer hold földje volt. Híres volt a vágómarha és sertés tenyészet. Hosszú ideig volt a Status Quo Hitközség elnöke. A Klár családnak 2000 holdas minta gazdasága volt. Gyulaháziak 900 holdon gazdálkodtak. Több száz holdja volt a Szakolyi-Harstein, illetve Reich Vilmos családjának. Az utóbbinak a Széchenyi utca végén az Epreskertnél volt egy igen szép kúria szerű háza. Tucatnyi közép birtokos élt még (150-300 hold) Nyíregyházán és környékén. Némethi Sándornak, az Orthodox Hitközség elnökének 600 hold földje volt.

Egyéb ismert családok. Két neves zsidó vallású állatorvos volt Nyíregyházán, Dr. Bárány a Népkert utcában (hét gyermekük volt) megyei szol-

A Reich-kúria és a Nyírvíz palota ma. fotók: toth-abri

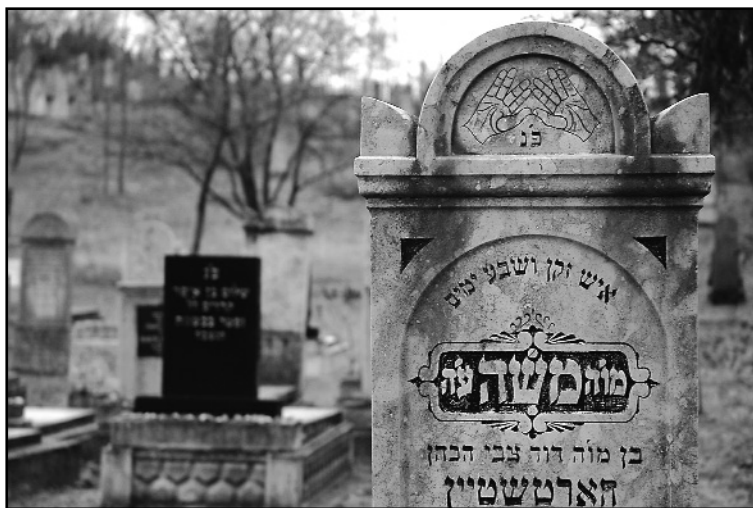
gálatban, vezető állásban. Dr. Ballának a Hunyadi utcában volt jól menő rendelője. Balkányi építész mérnök fontos beosztásban dolgozott a megyei építészeti hivatalban. Két fia Kossuthos diák volt, leánya pedig Dr. Liener gyermekgyógyász felesége. Földi (Fedheim), aki vasutas tiszt volt a zsidó törvényekig, fontos beosztásban dolgozott a nagyállomáson. Szólni kell még Dr.

Révész György, francia szakos tanárról, aki Eötvös kollégista volt. (Dr. Sziklay László irodalom történéssz később egyetemi tanár, aki a harmincas években a Kossuth gimnáziumban tanított - volt osztályfőnököm, akire nagy szeretettel gondolok - volt kollégista társa és barátja). A harmincas években zsidónak szinte lehetetlen volt a tanári pályán elhelyezkedni. Nyíregyházán csak

Margócsy Emil a Felső Kereskedelmi Iskola igazgatója Dr. Margócsy József édesapja emberségén múlt, hogy Révésznek sikerült. Közszeretnek örvendő pedagógus volt. Később Ungvárra került onnan 1944-ben Auschwitzba vezetett az útja, ahol sok százezer sorstársával együtt legyilkolták.

Feltűnő Kövek

Az ember csak úgy lopni indul a kukoricásba. Ezért beljebb sétál a lehajló címerek között és a felrepedezett földgöngyök között egyszer csak egy darab kőbe botlik. Egy földből ferdén kilátszó, eltörött kődarabba. Amikor a lábával kibuktatja egészen a földből már el is felejtji, hogy kukoricáért indult. Az előtte fekvő kővön a kohanitajel formáló egymást

Képünk illusztráció. fotó: toth-abri

érintő kézfejeket pillantja meg. A hajdani kőfaragó vésőjének járataiban, az ujjak vonalai mentén látszik amint szervül a szikes föld a kővel, és elszínezve penészcsíkot húz rá.

Így szokott az ember zsidó temetőre bukkanni, amikor országúti kilométereit rója, valami nagyon fontos cél felé. Megéhezve, két falu között a kukoricásban.

Nem is érti, hogy nem csorbult ki ott borona, ekevas. Bár lehet, hogy kicsorbult. A dühös gazda, meg fölkapta a követ, a baj okozóját és messze hajította az árokpart felé. Schwartz Izidor született 1868, meghalt 1920.

Ilyenkor meg számolni kezd az ember. Az öregebb Schwartz minden bizonytalansággal fiatal honvédként szolgált

negyvennyolcban, aztán talán meghúzta magát valahol, kibekkelte a kiegyezést, és 1868-ban a nagy ijedségre megszületett a kis Izidor. Addigra már került család, és a falu kocsmája is jó befektetésnek bizonyult. Bár nem láthatta felnőni a fiát, abban biztos lehetett, hogy a kocsmá a ház, a jószág nem kerül ebek harmincadjára. A falu tudta, hogy a kocsmáros nem iszik, csak bőven mér. Ez lett az ifjabb Schwartz öröksége, meg a temetői sírdomb a falu határában. A kőbe faragott kohanitajel, ami alá majd ő is, és az övé is leköltöznek. Az ifjabbik Schwartznak már adódtak álmatlan éjszakái, de azt tudta, ha semmi másban, abban a kapa földben bízni lehet.

Idáig gondol az ember, amikor zsidó temetőre bukkán a kukoricás-

ban. Tovább már nem akaródzik neki.

Akinek meg mégis, az célirányosan nekilendül az országutaknak, a kukoricásoknak. Tudja, ahol kő van, ott deszka is van valahol, meg szétmállott halotting-fosz-lányok. Bennük egykor volt emberek maradványai, akiket közel hatezer éves egyenlőséggel öltöztettek fehér gyolesba, és helyeztek deszkako-

porsóba. Nem nézvé az illető kocsmáros volt, rabbi, vagy eszmadia. Van hely, ahol mindenki egyenlő.

Aki elhagyott kőkerítések felé veszi az útját, az néha repkénnyel befutott rozsdás vaskapura bukkan, amelyek mögött tántorgó kövek bizonyítják, hogy a rájuk vésett olvashatatlan nevek fontossággal bírtak egykor.

Aki zsidó temetőket keres, az országszerte kerítéssel körbevett, már sohasem növekvő, sehová sem terjeszkedő területeket talál. Földeket, amelyekbe nem ásnak új sírokat, nem ápolják a régieket. Elfogytak az élők, akik odahaljanak, ezért azok is, akik emlékezhetnének rájuk. A kollektív emlékezetet legfeljebb néhány önkormányzati pályázat tartja ébren, kipipálandó a temetők közti esélyegyenlőség.

Aki Budapesten keresi a zsidó temetőket, talál kulcsos kaput, az egyik hiperpláza-birodalom mellett. A kulcshoz talál bizalmatlan templom szolgát, és málló tűzfalakkal körülvett, udvarnak álcázott helyet, a megszokott, lekerekített dülöngélő kövekkel. Rajtuk átfutó burjánzó borostyánt, leomló fal-darabokat, évtizedek óta hulló ecetfaleveleket.

Aki zsidó temetőket keres, az életet keresi. Az emlékező utódokat, akik ismerik is azokat, akiket gyászolnak. Nem csak homályos legendákba vesző vasúti síneken próbálják nyomukat lelteni. Akik emlékeznek, bízhatnak abban, hogy majd őket is a családjuk, az ismerőseik fogják siratni. Akik körében telik el az életük. Így van ez mindenütt és mindig. Olyankor, amikor jut a halottnak

név. Jut föld. Egyszemélyes sír. Deszkekoporsó. Fölébe családi emlékmű. Mert jutott neki élet is.

Sándor Erzsi

*megjelent a Népszabadság
Jövő7 című
mellékletében
2004. novemberében*

Wormsi utazásunk: találkozás a zsidóság gyökereivel Európában II.

A XIX. században a szétszóródott zsidó lakosság - főleg az egykori zsidó negyedből - a városba költözött, ahol mint kereskedők telepedtek le. Serényen kivették részüket a város politikai és szellemi fejlődésében. 1849-ben a zsidó származású Ferdinand Eberstadtot a város polgármesterévé választották. Mint liberális ember, a városban élő zsidókkal együtt jelentős mértékben járultak hozzá a város egyesítéséhez és kulturális életének fejlődéséhez. Ennek eredményeként, de kicsit később, 1875-ben felavatják a Levy Zsinagógát (hogy aztán a történelmi szokásoknak megfelelően 1938-ban feldúlhassák, majd közel egy évtized múlva lebontsák).

1933-ban a náciizmus idején, elűzték a városban élő 1100 zsidót. Akik nem tudtak elmenekülni, azokkal a náciik végeztek. 1938-cal elkezdődött a wormsi zsidóság történetének utolsó nyitánya. November 9-ről 10-ére virradó éjszákán, a „Birodalmi Pogrom Éjszákán“ vagy, ahogyan a történelem emlegeti, azon a bizonyos Kristalnachten véget ért egy történet, a zsidóság számtalan szomorú történetének egyike.

A wormsi zsidóság történelmében 1000 év után nincs többé zsidó

közösség. Hiába élte túl a keresztes hadjáratokat, az 1349-es pestis járványt, valamint az 1615-ös szociális nyugtalanságokat, melyek minden esetben a zsidóság ellen fordultak, a vészidőszakot csak a zsidó temető élte túl. Az a temető, amelyben a legrégebbi sírkő 1076-tól őrzi egy ide eltemetett wormsi zsidó emlékét.

Európa legrégebbi zsidó temetőjéről, a „Szent Területről“ pillantást vehetünk a wormsi Császári Dómra. A két épület - a dóm és a zsinagóga - építészeti stílusa rokonságban áll egymással. A különbség - mondhatnánk - nem sok. Hacsak az nem, hogy az oda látogató „rokonok“ közül az egyiket végleg eltemették. A wormsi közösség, mely a náciizmus, valamint az 1938-42-es zsinagóga rombolások ideje alatt hanyatlásnak indult 1000 éves hol sötétebb, hol reményteljesebb időszakokban a rajnai zsidóság szimbóluma volt. Az 1961-ben újra felszentelt zsinagóga, a Rasi-ház a múzeumával és a szanált „Judengasse“ impozánsan tükrözi a zsidó és német történelem egy közös fejezetét.

1982-ben ugyan megnyitják a Zsidónegyed egykori tánc- és esküvői házát, mely Zsidó Múzeumként, Rasi Házként és levéltárként működik, de

közösségével már soha többé nem találkozunk. Legfeljebb az odalátogató amerikai és izraeli fiatalokkal, akikkel mi is összefutottunk.

A helyiek elmondása szerint jelenleg kb. 200, főleg a volt Szovjetunióból származó zsidó él a városban, akikhez minden második héten a közeli Manheimből jön egy rabbi, kinek vezetésével istentiszteletet tartanak. A közeljövőben önálló hitközséget kívánnak szervezni. Kérdésünkre, hogy ez nem vált-e ki ellenérzést, egyértelmű „nem“ volt a válasz. Ezt mi némi kétkedéssel, a vendégnek kijáró udvariasságnak véltük, de másnap, amikor a belvárosban nézegettük a kereskedők boltjait, arra lettünk figyelmesek, hogy az ott sétáló emberek közül csak kb. minden tizedik német. A többi „idegen“ főleg a török vendégmunkások ott született családtagja, akik munkavállalói engedély nélkül, de legálisan tartózkodnak az országban.

A rengeteg csador láttán egymás között annak a reményünknek adtunk hangot, hogy ha lassan is, de Nyugat-Európa és talán az egész világ eljut arra a felismerésre, hogy tolerálni kell az etnikai másságot.

György A. - Sárosi Gy. - Sugár K.

Manyika néni emlékére

Itthagyt bennünket Manyika ..... nekem Manyika néni, aki egyszer így adott tanácsot az „elnök úrnak“: fiam, ne törődj... csak tedd legjobb belátásod szerint.

Véleménye mindenről és mindenkiről volt, de tudta néhányunkkal ellentétben, hogy egy ilyen kis közösség sérülékeny, így jobban el kell viselnünk egymás rigolyáit. Soha nem hallottam „simfelni“ senkit. Panaszkodott a betegségeire, de jött, s ha már ott volt, akkor elfeledte a gondokat és ünnepelt, énekelt vidáman. Még augusztusban is ott ült közöttünk az udvaron, öröm volt nézni, ahogy jó hangulatban, az egészségesnek tűnő ember jó étvágyával evett.

Megfigyeltem, hogy az ünnepségek végén, mikor elin-

dult, támaszkodva kényszerű társára, a botjára, köszönetet mondott, hogy itt lehetett. Nem látványosan, hangosan, úgy intelligens módon. Sok minden, de számunkra a legfontosabb sajnos kimaradt abból, ahogy a család, Évi lánya jellemezte őt:

„Klein Lászlóné Hane Malke igazi közösségi ember volt, nyitott minden újra, amíg egészséges volt, őt mindenki csak vidámnak, mosolygósnek látta. Jóságot, bölcsességet és szeretetet sugárzott drága lényé.”

2004. november 19-e délelőttjén, 5765. Kiszlév hó 6-án elbúcsúztunk Klein Lászlóné Weisz Malvina, Chane Malke bat Mirjamtól, Manyikától.

Kertész Gábor

Könyvismertető

„Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén“ címmel jelent meg a Holokauszt 60. évfordulója alkalmából Kopka János összeállítása.. A kötet Holocaust-émlékkönyvnek, vagy vallási turizmust segítő kiadványnak egyaránt megfelel.

A könyv a történelmi bevezetést követően a mai Magyarországhoz, Romániához, Ukrajnához tartozó régió zsidó emlékhelyeiről készített gazdag képanyagban gyönyörködhetünk. A színes fotók a zsidó vallási élet legfontosabb helyszíneit, a templomokat, a temetőket mutatják be. A régió sírokról készült képeken megfigyelhetők a leggyakrabban előforduló sírköszimbólumok: galamb, szarvas, szőlőfürt, szomorúfűz.

Dr. Nagy Ferenc a megyei levéltár igazgatója „A nyíregyházi zsidóság pusztulása“ című - szerintünk óriási munkát igénylő - művében foglalta össze a megyeszékhely zsidóságának sorsával kapcsolatos kutatómunkáját. Az eredeti - többségében nyíregyházi - dokumentumokat és a 4753(!) -

1944 áprilisában összeírt nyíregyházi - nevet tartalmazó könyv segítségével az olvasó a zsidóság részére szenvedést és gyászt okozó 1944-es év legsötétebb napjait, eseményeit ismerheti meg.

Az 1939-1944 között készült eredeti okmányok alapján feltárul az a diszkriminatív intézkedéssorozat, amellyel a magyar - közöttük a nyíregyházi -

zsidóság társadalomból való kirekesztését szervezték meg.

A könyv a nevek és az akkori lakcímek közzétételével jó kiindulási alapot nyújt a szeretteik után kutatóknak.

A kötet szerintünk egyik fontos kordokumentuma a nyíregyházi zsidóság tragédiájának.

Kertész Gábor

fotó: toth-abri

Sófár

■ A nyíregyházi Izraelita Hitközség folyóirata. ■ A Hitközség címe: 4400 Nyíregyháza, Mártírok tere 6., e-mail: nyirzsid@freemail.hu, tel./fax: (36)-42-417-939, számlaszáma: OTP 11744003 - 20331427 ■ Az újságot szerkeszti a szerkesztőbizottság. ■ A Sófárt a Gprint Iroda nyomtatja (Nyíregyháza, Széchenyi u. 1.). ■ Az újság ingyenes. ■